

Позднякова Л.О.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ СТРАХОВОЇ СИСТЕМИ

У статті здійснено критичний аналіз наукового доробку вітчизняних та зарубіжних вчених щодо визначення сутності страхової системи. На основі втілення системного підходу запропоновано визначення страхової системи, виокремлено її структурні елементи (система комерційного страхування та система соціального страхування), визначені властивості, які відображають основні параметри розвитку страхової системи.

Ключові слова: *страхова система, структурні елементи, система комерційного страхування, система соціального страхування, системний метод дослідження, класифікація властивостей страхової системи.*

Позднякова Л.А.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ СУЩНОСТИ СТРАХОВОЙ СИСТЕМЫ

В статье осуществлен критический анализ научных работ отечественных и зарубежных ученых по определению сущности страховой системы. Используя системный метод исследований, предложено определение страховой системы, выделены структурные элементы (система коммерческого страхования и система социального страхования), определены свойства, которые отображают основные параметры развития страховой системы.

Ключевые слова: *страховая система, структурные элементы, система коммерческого страхования, система социального страхования, системный метод исследования, классификация свойств страховой системы.*

Pozdniakova L.O.

THE THEORETICAL-METHODOLOGICAL SUBSTANTIATION OF THE ESSENCE OF INSURANCE SYSTEM

In the article is carried out critical working of scientific work of domestic and foreign scientists in relation to determination of essence of the insurance system. The study of scientific methods and instruments of research of the

insurance system allowed to draw conclusion, that a system method is most structural in modern terms. On the basis of system method of research author determination of the insurance system is offered, structural elements are selected

Keywords: *insurance system, structural elements, subsystems of commercial and social insurance, system method of research, classification of properties of the insurance system.*

Постановка проблеми. Під впливом сучасної політико-економічної кризи у вітчизняній страховій системі відбуваються суттєві зміни, які потребують поглибленого теоретико-методологічного обґрунтування через призму оновленої наукової парадигми. Досягнення світової та вітчизняної економічної науки щодо визначення сутності страхової системи, її функцій та принципів функціонування досі носять дещо незавершений характер. Ґрунтовне теоретико-методологічне обґрунтування сутності страхової системи знаходиться на етапі становлення та змістовних перетворень, зумовлених необхідністю проведення глибинних соціально-економічних реформ в Україні.

Аналіз останніх досліджень. До тепер у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі існує обмежена кількість наукових праць, присвячених теоретико-методологічному обґрунтуванню сутності страхової системи. Зокрема, у працях В. Баранової [1, 2, 3] висвітлено сутність страхової системи як економічної категорії, розкрито особливості функціонування її фінансового механізму. Значну увагу вивченню теоретичного підґрунтя формування та функціонування страхової системи приділила Н. Ткаченко [4]. Передумови формування сучасної парадигми державного регулювання системи комерційного страхування дослідив М. Кужелєв [5]. Вивченню ринку перестраховування як структурного елементу системи комерційного страхування присвячені праці О. Кнейслер [6, 7]. У зарубіжній науковій літературі вихідні домінанти економічної теорії страхової системи розкриті у роботах Н. Никуліної, Т. Березіної,

Л. Суходоєвої [8], І. Хоминіч, С. Тихомирова [9] та інших. Однак, серед науковців дотепер викликає дискусії теоретико-методологічне обґрунтування понятійного апарату, поелементного структурування та механізмів взаємодії елементів страхової системи. Комплексне вирішення сформульованих питань передбачає формування новітньої наукової парадигми страхової системи.

Метою статті є комплексне вивчення сучасних теоретичних підходів до визначення економічного змісту страхової системи, її структурних елементів та механізмів їхньої взаємодії.

Виклад основного матеріалу. В сучасній економічній літературі не завжди однозначно трактуються терміни, необхідні для теоретичного дослідження та практичного розв'язання проблем страхової системи. Розвиток страхової системи відбувається під впливом підвищення нестабільності в економіці України та розгортанні криз глобального характеру. Тому ідентифікація сутності страхової системи, її характеристик, інституційного механізму повинна бути адекватною до сучасного рівня економічного розвитку та організації соціального забезпечення країни. Це обумовлює необхідність оновлення наукової парадигми страхової системи. Вітчизняний дослідник С. Устич [10] зазначає, що «сама по собі диверсифікація понять є позитивною, проте вона повинна ґрунтуватися на відображенні реальних відмінностей об'єктів і їхньому чіткому означенні. Інакше може виникнути ланцюжок супутніх проблем, коли невизначеність родових понять тягне за собою дезорієнтацію у розумінні видових». Особливого значення у дослідженні страхової системи має гносеологічний аспект теорії страхування, який стимулює якісно новий рівень пізнання наукових основ та перспектив розвитку страхових відносин у суспільстві.

Вітчизняний науковець О. Кнейслер [7, с.52] зазначає, що «синтезувати усі цінності в цілісній страховій науці...можна лише на основі творчого застосування методології наукового пізнання». У розвитку сучасної методології і теорії пізнання все більше місце займають питання динаміки пізнавальних проблем, природи пізнавальних засобів, мінливості категорій і

понять, формування нових пізнавальних установок». О. Гаманкова [11] наголошує, що «... тільки на основі еволюції історично обумовлених економічних відносин, що складають внутрішній зміст категорії страхування, уможлиблюється правильне розуміння цієї категорії та науково обґрунтовані висновки щодо сутності страхування як економічного явища». Отже, розроблення теорії страхової системи має ґрунтуватися на діалектичному методі дослідження, що дозволяє визначити сутність страхової системи, її структурні елементи, взаємозв'язки та взаємодію між елементами через призму історичного розвитку. Страхова теорія у даному контексті – це методологічне підґрунтя вчення про страхову систему. Методи наукового пізнання, які використовує теорія страхування, дозволяють глибоко дослідити теоретичні основи страхової системи, осмислити її призначення та соціально-економічну роль.

Досліджуючи теоретико-методологічний інструментарій організації перестраховальних відносин, О. Кнейслер [7, с.54] зазначає, що системний метод є «найбільш конструктивним в сучасних умовах, оскільки вивчення реальних перестраховальних процесів на основі їх системної уяви дозволяє побудувати процес пізнання з урахуванням усіх аспектів взаємозв'язків та опосередкувань дійсності. Системне дослідження передбачає виокремлення тих страхових відносин, які є системоутворюючими та забезпечують властивості цілісності як умову відносно відособленого функціонування і розвитку страхової системи». Принцип системності, за твердженням В. Кузьміна [12], в загальному вигляді означає, що явище об'єктивної дійсності, яке розглядається з позицій закономірності системного цілого та взаємодії складових його частин, утворює особливу гносеологічну призму або особливе «вимірювання» реальності. Засновником загальної теорії систем вважають австрійського біолога та філософа Л. фон Берталанфі [13], який обґрунтував тезу про нерозривність філософського (методологічного) підходу та конкретно-наукового дослідження, висунувши концепцію необхідності синтезу наук. Системний підхід став логічним продовженням

визначних чотирьох рівнів методології науки: філософського, загальнонаукового, конкретно-наукового та методології прикладних досліджень [14] у напрямку формування загального міждисциплінарного методологічного знання. Так, як в основу системного підходу наукового пізнання покладено позиції діалектичної філософії та логіки, цей метод дозволяє розкрити сутнісні категорії елементів, внутрішні та зовнішні взаємозв'язки, закони функціонування і розвитку страхової системи.

Необхідно зауважити, що методологія системного підходу набула широкого застосування у дослідженні економічних категорій. Так, у науковій праці В.М. Фомішина [15] здійснено уточнення сутності поняття «економічна система» у традиційній та новій парадигмі. Узагальнюючи науковий доробок, автором визначені основні тези щодо сутності економічних систем, зокрема, зазначається, що «відбуваються корінні змістовні та функціональні зміни в сутності самого поняття «економічна система», які зумовлюють не тільки поверхневі, термінологічні, але й концептуальні підходи до його дослідження». Економічна система трактується як «складне системне утворення, яке складається із окремих компонентів, поєднаних мережею стійких взаємозв'язків». Отже, іманентною рисою економічної системи є її динамічність, під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів трансформуються елементи системи, її системоутворюючі взаємозв'язки, а також ідеологія та архітектура регулювання. Г. Башнянин [16] з позиції характеру зв'язків між елементами поділяє їх на до ринкові, ринкові і пост ринкові, всі економічні системи (в тому числі у найрозвиненіших країнах світу) розглядає як перехідні (оскільки всі вони є системами, що розвиваються). Таким чином, складається розуміння економічної системи «як складного системного утворення, що поєднує як техніко-економічні так і соціально-економічні характеристики, що складаються із сукупності функціональних елементів виробництва і споживання, пов'язаних системою сталих зв'язків між собою та із зовнішнім середовищем (суспільство взагалі та світовою економікою)».

Вітчизняний дослідник В.М. Кремень [17], досліджуючи фінансову систему країни, зазначає, що, «виходячи із системного підходу, не кожна сукупність елементів може вважатися системою. З огляду на це, існуючий науково-методичний підхід щодо визначення поняття «фінансова система країни» потребує розвитку шляхом конкретизації особливостей сукупності фінансових відносин, яка формує фінансову систему, та врахування структурно-системного підходу...». Тобто при визначенні сутності фінансової системи автор робить акцент на її сутнісних особливостях саме як системи. Підхід до фінансової системи як до частини внутрішньої економіки, на думку В.М. Кременя, дозволяє повно і комплексно дослідити її розвиток, який визначається не тільки суто внутрішніми тенденціями, а й активізацією інтегральних і глобалізаційних процесів.

Для дослідження системи «інноваційна економіка» І. Яцишиною [18] також застосовано системний підхід та опрацьовано питання взаємозв'язку системи «інноваційна економіка» із системою «суспільство». Зокрема, запропоновано таке визначення інноваційної економіки як системи: «інноваційна економіка як цілісний комплекс взаємопов'язаних складових, що знаходиться у єдності із зовнішнім середовищем і є підсистемою більш високого порядку (всієї соціально-економічної та глобальної). Єдність системи із зовнішнім середовищем визначає її взаємозв'язок із дією об'єктивних економічних законів». У даному випадку для вивчення інноваційної економіки застосовано загальну теорію систем, в межах якої існує окрема теорія, яка має умовну назву «Ціле-Частина». Інноваційна економіка позиціонується як підсистема до системи «суспільство», водночас, глобальна система вважається системою більш високого порядку.

Аналіз наукових праць щодо використання системного підходу для обґрунтування сутності та змісту страхової системи, дозволив виділити дослідження Н. Ткаченко [4], яка пропонує визначати поняття «страхова система» як «певним чином упорядкована єдність страхових компаній та інших суб'єктів економічних відносин, які об'єднані внутрішніми зв'язками

на певному проміжку часу взаємодіють між собою та зовнішнім середовищем, а також виконують належні їм функції, опосередковані відносинами економічного, юридичного, соціального та іншого характеру». Автор зазначає, що віднесення до складових елементів страхової системи системи комерційного і соціального страхування є некоректним, «оскільки сутність, предмет, об'єкти страхування та інші складові цих галузей страхування є відмінними. А також, що «...інститут соціального страхування, при управлінні соціальними ризиками, має поєднувати два принципи – соціальне регулювання та страхування. Принцип соціального регулювання полягає у визначенні основних соціальних орієнтирів суспільства, а принцип страхування – механізму фінансового забезпечення поставлених соціальних цілей» [4]. Однак, при визначенні сутності страхової системи як сукупності елементів, кожний структурний елемент необхідно розглядати з точки зору його функціонального призначення, враховуючи внутрішні взаємозв'язки та взаємодію між елементами системи, зовнішню диференціацію та дисипацію. Таким чином, властивості страхової системи, як цілісності, формуються не за рахунок окремих властивостей структурних елементів системи, а під впливом взаємодії і взаємозв'язку між цими елементами. Ідентифікуючи сутність страхової системи, слід зважати на взаємозв'язки та взаємодію (внутрішні та зовнішні) між структурними елементами системи, які прямо, або опосередковано впливають на властивості як один-одного, так і всієї системи.

У зарубіжній науковій літературі [19], використовуючи системний підхід, автори визначають, що «національна страхова система представляє собою пов'язані між собою елементи – частини системи. Система складається із множини суб'єктів, об'єктів страхування, взаємопов'язаних відносинами щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб при настанні визначених страхових випадків за рахунок грошових фондів, що сформовані з сплачених страхових премій». Вчені ідентифікують національну страхову систему як підсистему фінансової системи, однак до

страхової системи вони відносять тільки систему комерційного страхування. Отже, визначення дефініції «страхова система» є дещо обмеженим і не включає, як складовий елемент, систему соціального страхування. Такої ж позиції дотримуються автори наукової праці [20], які ідентифікують страхову систему з точки зору її кількісної оцінки і визначають як «сукупність страхових компаній, що існують у певному економічному просторі».

Поділяючи позицію зарубіжних вчених І. Хоминіч, С. Тихомирова [9], Ю. Троніна [21], а також вітчизняного дослідника В. Баранової [3], зауважимо, що до елементів страхової системи автори відносять інституцію ризикового страхування та інституцію соціального страхування. Зокрема, В. Баранова зазначає, що «страхова система може розглядатися як складова соціально-економічної системи суспільного відтворення. Вона має загальнонауковий зміст і соціально-економічну форму, яка детермінується типом суспільного устрою, етапом історичного розвитку суспільства». І. Хоминіч і С. Тихомиров визначають страхову систему як «форму організації (побудови) страхових відносин між економічними суб'єктами в національному господарстві, що містить сукупність елементів, об'єднаних внутрішніми зв'язками, які взаємодіють із зовнішнім середовищем (з більшими або сусідніми системами), та є єдиним цілим, властивості якого відрізняються від властивостей окремих елементів». У наведеному визначенні акцентується увагу на таких твердженнях: страхова система є цілісністю; система складається із сукупності елементів, які мають внутрішні та зовнішні взаємозв'язки; і головне – те, що окремі взаємозалежні елементи системи можуть мати різні властивості, водночас властивості самої системи не залежать від властивостей її елементів.

Необхідно також зазначити, що сучасний економічний розвиток України передбачає поступову соціальну трансформацію, передумовою якої є перегляд традиційної ролі страхової системи, в якій неможливо однозначно вирішити проблему пріоритетності розвитку однієї із цих складових. Тому категорії «система комерційного страхування» та «система соціального

страхування» в сучасній науковій літературі розглядається як цілісна система, а взаємодія між елементами системи все більше будується за принципом гетерархії, який передбачає відносини взаємозалежності в системі.

Таким чином, використовуючи принципи системності, пропонуємо визначати страхову систему як динамічну цілісну єдність, яка має визначену структуру, складається із взаємозалежних та взаємопов'язаних елементів, кожний з яких може розглядатися як окрема система, виконує функцію перерозподілу грошових коштів з метою страхового захисту та забезпечення визначених законодавством соціальних стандартів. Страхова система є складною ієрархічною системою, структура якої складається із таких структурних елементів: система комерційного страхування та система соціального страхування. У свою чергу, кожний із цих елементів може розглядатися як окрема система із визначеною рухливою структурою та складовими елементами. Страхова система є динамічною та відрізняється здатністю до саморозвитку, який веде до ускладнення внутрішньої архітектури та внутрішніх і зовнішніх взаємовідносин.

Наукове підґрунття страхової системи ґрунтується на її принципах, які можна класифікувати в залежності від їхньої спрямованості, а саме: принцип формування страхової системи, принципи страхування і принцип страхової політики. Основною поглибленого вивчення страхової системи є визначення її властивостей, які відображають основні параметри її розвитку. Для страхової системи пропонуємо класифікувати властивості за такими ознаками:

- властивості, які характеризують сутність та архітектуру системи;
- властивості, які описують функціональність та динамізм системи;
- властивості, які визначають взаємодію та взаємозалежність внутрішніх елементів системи;
- властивості, які розкривають зв'язок системи із зовнішнім середовищем та зрілість системи.

Отже, страхова система володіє сукупністю певних властивостей, які не зводяться до властивостей її окремих елементів, що підкреслює ємерджентність системи.

Висновки. Критичне опрацювання доробку вітчизняних та зарубіжних науковців щодо визначення економічного змісту страхової системи засвідчило, що і досі не вироблено єдиних підходів стосовно ідентифікації її сутності та змісту. Опрацьовування наукових методів дослідження дозволило зробити висновок, що обґрунтування сутності страхової системи повинно спиратися на наукові методи та принципи досліджень та відображати реальні форми фінансових відносин між структурними елементами системи. Обґрунтування теоретико-методологічного інструментарію дослідження страхової системи показало, що системний метод є найбільш конструктивним в сучасних умовах. На основі системного методу дослідження запропоновано авторське визначення страхової системи, виокремлено структурні елементи, визначені принципи та властивості, які відображають основні параметри розвитку системи.

Подальше вивчення страхової системи потребує формування її новітньої парадигми та розроблення Концепції розвитку вітчизняної страхової системи.

Список використаних джерел

1. Баранова В.Г Напрями розвитку страхової системи України / В.Г. Баранова // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. -2008. - № 106. – С.12-13.
2. Баранова В.Г Страхова система як фактор фінансової стабільності держави / В.Г. Баранова // Економіст. -2008. - № 11. – С.60-61.
3. Баранова В.Г. Фінансовий механізм страхової системи України: проблеми функціонування і розвитку / В.Г. Баранова // Автореф. дис. на здобуття ступеня д. ек. наук : 08.00.08 // Одеський держ. ун-т . – Одеса. - 2010. – 35 с.

4. Ткаченко Н.В. Дискусійні питання страхування / Н.В. Ткаченко // Світ фінансів. – 2010. – №2. – С. 126–135.
5. Кужелєв М.М. Формування парадигми державного регулювання системи комерційного страхування в Україні / М. Кужелєв, О. Шакура // Світ фінансів. – 2014. - №2. – С. 95-99.
6. Кнейслер О. Теоретико-прагматичні підходи до визначення сутності перестраховування / О. Кнейслер // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. - №3 (118). – С. 109-112.
7. Кнейслер О. Теоретико-методологічний інструментарій дослідження перестраховувальних відносин // Світ фінансів. – 2010. - № 4. – С. 50-62.
8. Никулина Н.Н. Национальная страховая система: сущность, стратегия развития / Н.Н. Никулина, Л.Ф. Суходоева, Т.Д. Березина [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lawmix.ru/bux>. – Назва з екрану.
9. Хоминич И. П. Методология формирования национальной страховой системы в контексте системного анализа / И. П. Хоминич, С. Н. Тихомиров // Финансы. - 2008. - №3. - С. 44-48.
10. Устич С.І. Методологія системного дослідження транскордонних процесів та її соціальна імплементація: монографія [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>. – Назва з екрану.
11. Гаманкова О.О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика: монографія / О.О. Гаманкова. – К.: КНЕУ. – 2009. – 283 с.
12. Кузьмин В.П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса / В.П. Кузьмин. – М.: Политиздат. – 1976. - 312 с.
13. Берталанфі Л. Общая теория систем – обзор проблем и результатов / Л. Фон Берталанфи // Системные исследования: Ежегодник. – М.: Наука. – 1969. – С. 30-54.
14. Клир Дж. Системология. Автоматизация решения системных задач: пер. с англ. / Дж. Клир. – М.: Радио и связь. – 1990. – 540 с.

15. Фомішина В.М. Розвиток сучасних економічних систем: гетерархія споживання і заощадження / В.М. Фомішина . - [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lac.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua>. – Назва з екрану.

16. Ващишин А.М. Наукова діяльність професора Г.І. Башнянина / А.М. Ващишин. – Львів.: ю – 2001. – 716 с.

17. Кремень В. М. Фінансова система країни: визначення сутності / В.М. Кремень // Збірник тез доповідей XV Всеукраїнської науково-практичної конференції (8-9 листопада 2012 р.). – Суми. : ДВНЗ «УАБС НБУ». – 2012. – С. 116-117.

18. Яцишина І.В. Системність дослідження інноваційної економіки / І.В. Яцишина. - [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.ua>. – Назва з екрану.

19. Никулина Н.Н. Национальная страховая система: сущность, стратегия развития / Н.Н. Никулина, Л.Ф. Суходоева, Т.Д. Березина [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lawmix.ru/bux>. – Назва з екрану.

20. Основы страхового менеджмента : методическое пособие по изучению дисциплины «Страховой менеджмент» Учеб. пособие / В.П. Журавлев, В.В. Владимиров, С.А. Банников. – М. : ЗАО Издательство «Экономика», 2007. – С. 39.

21. Тронин Ю.Н. Основы страхового бизнеса / Ю.Н. Тронин. – М.: Издательство «Альфа-Пресс». – 2006. – С. 20.

Позднякова Людмила Олексіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансовитхт ринків.